

ЁРДАМЧИ РЕПРОДУКТИВ ТИББИЁТ ЭТИКАСИ

Ғарбий дунёвий ва исломий биоэтика
тушунчасини солиштириб ўрганилиши

Sharmin Islam

Ethics of
Assisted
**REPRODUCTIVE
MEDICINE**

A Comparative Study of Western
Secular and Islamic Bioethics

(ШТ) «Китобларининг қисқача сериялари»

ЁРДАМЧИ РЕПРОДУКТИВ ТИББИЁТ ЭТИКАСИ

Ғарбий дунёвий ва исломий биоэтика
тушунчасини солиштириб ўрганилиши

Шармин Ислом

Ванда Крауз томонидан кискартирилган

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Бишкек 2022

УДК 297
ББК 86. 38-4
Ш-26

Китоб ҳомийси:

Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

Херндон Виржиния АҚШ

Билимлар интеграцияси институти (ИКИ)

Гуржистон Тбилиси

Китоб муаллифи: Шармин Ислом

Китобни ўзбекчага таржима қилган: Эшбоева Р. – Б.: 2022

Китоб муҳаррири: Мирзахидова Муяссар

Ушбу китоб муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган. Нашриётнинг ёзма рухсатисиз ҳамда лицензион шартномага асосланган қонуний истисно ва қоидалардан ташқари, китобнинг бирон бир қисми нашр қилиниши мумкин эмас. Ушбу китобда билдирилган қарашлар ва фикрлар муаллиф ёки нашриётнинг фикрларини ақс эттириши шарт эмас. Ташқи ва хорижий web-сайтларда ношир URL манзилларнинг тўғрилиги учун жавобгар эмас ва бундай сайтлардаги материалларнинг аниқ ёки долзарблигига кафолат бермайди.

«Эҳсон Хайрия» жамоатчилик фонди томонидан нашр қилинган.

**Ушбу китоб Қирғизистон мусулмонлари диний идораси томонидан
тасдиқланган № 56**

**Ёрдмчи репродуктив тиббиёт этикаси. Ғарбий дунёвий ва исломий биоэтика
тушунчасини солиштириб ўрганилиши (Uzbek)**

Шармин Ислом

ИИТ «Китобларининг қисқача сериялари»

© Халқаро ислом тафаккури институти (ИИТ)

1444 АН / 2022 СЕ

Paperback ISBN 978-9967-08-965-5

**Ethics of assisted Reproductive Medicine. A Comparative Study of Western Secular and
Islamic Bioethics (Uzbek)**

Sharmine Islam

ИИТ «Books-In-Brief Series»

The International Institute of Islamic Thought (ИИТ)

1437 АН / 2015 СЕ

Paperback ISBN 978-1-56564-673-5

ИИТ

P.O.Box 669

Herndon, VA 20172, USA

www.iiit.org

Барча ҳуқуқлар ҳимояланган

ISBN 978-9967-08-965-5

УДК 297

ББК 86.38-4

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир. Қисқа, осон ўқиладиган, вақтни тежайдиган шаклда ишлаб чиқарилган ушбу бириктирилган тезислар катта нашрнинг диққат билан ёзилган кўринишини тақдим этади ва китобхонларни бу китобнинг асл нусхасини ўрганишга ундайди.

Биоэтика сўнгги бир неча ўн йилликлар ичида асосий тадқиқот соҳасига айланди. Тиббиётдаги ютуқлар ҳаётни нима ташкил этиши ҳақидаги тушунчамизни тобора ўзгартириб борар экан, келиб чиқадиган кўплаб муаммоларни, хусусан, генетика ва кўпайиш соҳаларини ҳал қилиш учун тиббий ахлоқ қоидаларига эҳтиёж бор.

Тиббиёт мутахассисларига қарши жиддий ахлоқий муаммолар мавжуд бўлиб, улар диний нуқтаи назарни талаб қилади. Шунга қарамай дунёвий биоэтика инсон ҳаётини ташкил этадиган нарсани белгилайди ва дунёвий биоэтика сиёсатига таъсир қилади, бу эса жиддий ижтимоий таъсир кўрсатиши мумкин шунинг учун ҳаммамизни ташвишга солмоқда. Аёлнинг синглиси учун суррогат вазифасини бажариши тўғрими? Фарзандсиз эр-хотин донор томонидан сунъий уруғлантиришга мурожаат қилиши тўғрими? Ислом бунга қандай кўз қарашда?

Ёрдамчи репродуктив тиббиёт этикаси

Ғарбий ва Исломий биоэтика моделларини таққослайди, Исломий нуқтаи назардан (Қуръон ва суннатдан олинган) дунёвий ва унинг турли хил фалсафий асослари устунлигидан ташқарига чиқадиган, Ваҳий ҳамда маънавий тушунишни устун қўядиган ҳаётий ва аниқ муқобилликни тақдим этади. Инсонни клонлаш, суррогация ва ЭКУ – бу энг қизғин баҳс-

ли мавзулардан бири бўлмоқда. Муаллиф буларни чуқур, холис таҳлил қилиб, дунёвий Ғарб ва Исломий моделларнинг истиқболларига ҳамда ҳар бирининг долзарб масалаларни ўз тушунчаларини қандай шакллантиришни танлаганига эътибор қаратди. Ушбу масалаларни муҳокама қилишда, муаллиф чалкаш фикрлар доирасидан чиқиш йўлини белгилайди, тамойилларга риоя қилган ҳолда «энг яхши» фикрни танлаш муаммо туғдирмоқда.

Шармин Ислом асарининг қискартирилган наشري

ЁРДАМЧИ РЕПРОДУКТИВ ТИББИЁТ ЭТИКАСИ:

*ҒАРБIIЙ ДУНЁВИЙ ВА ИСЛОМИЙ БИОЭТИКА ТУШУНЧАСИНИНГ
ҚИЁСЛАБ ЎРГАНИЛИШИ*

ISBN hbk: 978-1-56564-560-8

ISBN pbk: 978-1-56564-561-5

2013

БИРИНЧИ БОБ

Сўз боши

Ушбу тадқиқотнинг умумий мақсади биоэтика масалаларида тақдим этилган Ислом ва Ғарбнинг дунёвий қарашларининг фалсафий асосларини ўрганиш ва муҳокама қилишдир. Менинг мақсадим тиббий амалиёт билан шуғулланишда ахлоқий қадриятларни ҳисобга олиш муҳимлигини намойиш этишдир. Шунинг учун бу асар Ғарбнинг дунёвий биоэтикасини таққослаш йўли билан Исломий ҳуқуқий фалсафанинг кенг доираларини ўрганади.

Тадқиқот Ғарбнинг дунёвий ва Исломий қарашларининг фалсафий асосларини уларнинг эпистемологик ва аксиологик жиҳатларига алоҳида муурожаат қилган ҳолда тақлиф қилишга уринади, чунки муаммо эпистемологик ва аксиологик сабабларга кўра таҳлилий ўрганишга лойиқдир. Бироқ, биоэтика масалаларини ҳал қилиш учун нафақат ҳуқуқий жиҳатларни, балки билимга асосланган ёндашувга нисбатан инсониятнинг бутун назариясини ҳисобга олиш керак. Маънавийлик назариялари қўшимча равишда ишлаб чиқилган. Шундай қилиб, ҳуқуқий қоидалар ўрнатилишидан олдин биоэтика масалалари кўриб чиқилиши ва билимларни ривожлантириш билан боғлиқ инсоннинг асосий назарияси бўйича мунозара бошланиши керак.

Бундай қиёсий тадқиқотлар ўзига хос ёндашувдир, чунки бу очилишлар ҳақида фикрлаш ва унга яқинлашиш ҳамда ўзаро муносабатнинг янги усулини ўрганишга ёрдам беради. Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси Исломий ёндашувдан умуман воқелик ва инсонни ташкил этадиган нарсаларга мутлақо оқилона ёндашиши ҳамда илоҳий мавжудотнинг рольини инкор этиши билан ажралиб туради. Дунёвий рационализмдан фарқли ўлароқ, Исломий биоэтика илоҳий ваҳийларга, илоҳий буйруққа асосланади, бу баъзи этикод моддаларига, Худонинг маънавий ҳидоятига ва охиратга ишонишга асосланган.

Ушбу тадқиқот кейинчалик аралаш усулларни қўллайди. Шу билан бирга, маълум даражада Ислом ва Ғарб дунёвий нуқтаи назарининг асосий (моҳияти) қарашлари ёки биоэтика бўйича амалиётларини ўрганиш учун

феноменологик усулдан фойдаланади. Бунинг сабаби шундаки, феноменология предметларнинг моҳияти ёки ҳодисалар, улар ўзларини инсон онгида намоён этиши билан шуғулланади. Ушбу ёндашув ўрганилаётган маълумотларнинг объективлиги ёки ҳақиқати моҳиятини чуқурроқ англашга имкон беради деб умид қиламиз. Мантиқий фикрлаш, сўнгра танқидий мулоҳаза юритиш фалсафанинг асосий воситасидир. Шу сабабли, асар ўз услуби сифатида танқидий рефлексия акс эттирилган аралаш услубни, иккинчиси эса онтология ва эпистемологияни ўз ичига олади.

Бу асарда бепуштлик муаммоси таҳлил қилинган. Бепуштлик ҳомиладорликдан сақланиш воситасидан фойдаланмасдан мунтазам жинсий алоқада бўлган ва бир йил давомида соғлом ҳомиладорликни кўтара олмаслик деб таърифланади.¹ Бироқ, баъзи жуфтлар ҳомиладор бўлмайдилар. Агар эркак маний ҳосил қилмаса ёки оз бўлса бу эркакнинг бепуштлигидан далолат беради. Агар у суст, ҳаракатсиз ёки меъёрга тўғри келмаган сперматозоидларни ишлаб чиқарадиган бўлса ҳам бепуштлик юзага келади. У уруғ суюқлигининг етарли бўлмаган ҳажмига эга бўлиши мумкин, ортиқча миқдордаги суюқлик сперматозоидларни ҳаддан ташқари суюлтиради ва импотенцияга олиб келиши мумкин, эякуляция вақтидан олдин ёки умуман бўлмаслиги мумкин. Ҳатто эякуляция пешоб орқали тушиши ҳам мумкин.²

Аёлларнинг бепуштлиги тухумҳужайра ишлаб чиқармайдиган овуляция туфайли пайдо бўлиши мумкин. Одатда, бу тухумдонлар гипофиз безидан етарли даражада гормонал стимуляция олмаслигидан бўлади. Бошқа сабаблар – тухумдонларнинг йўқлиги, гормонал касалликлар, ўсмалар ва ҳоказо. Тухумҳужайра етилиши мумкин, аммо эндометриоз, юкумли касаллик ёки чандиқ туфайли тухумҳужайра чиқа олмайди. Оз содир бўлган овуляция ҳам аёлларда бепуштликни келтириб чиқаради. Баъзи ҳолларда овуляция содир бўлади, аммо кейинчалик 14 кун ичида тухумдонлар ҳомиладорликни таъминловчи гормонлар ишлаб чиқара олмайди. Фаллоп найчаларининг нуқсони ҳам бепуштликнинг сабаби ҳисобланади. Аёлда бачадон бўлмаслиги ҳам мумкин. Туғма анормалликлар ёки миома, инфекция ва аборт натижасида ҳам имплантация юз бермаслиги мумкин.

Бепуштликни четлаб ўтишнинг кўплаб йўллари ишлаб чиқилган. Репродуктив ахлоқнинг энг мунозарали мавзуларидан бири бу ҳомиладорликни енгиллаштириш учун янги технологиялар ва янги ижтимоий келишувлардан фойдаланиш. Гарчи инсоният тараққиёти ушбу янгиликлардан кўп жиҳатдан фойда кўрса-да, уларнинг аксарияти бир қатор ахлоқий муаммоларни келтириб чиқаради. Биз қайси йўналишда эканлигимизга амин бўлишимиз учун *этика* бўйича сўровнома ўтказишимиз керак. Биз бу ерда ўзаро баҳслашишни Ғарбнинг дунёвий ва Исломий биоэтикаси билан чеклаб қўямиз, чунки бу янги ихтиролар одамларга яхшилик келтирадими ёки ёмонликми аниқ эмас. Биз иккита ёндашувни таққослаймиз ва текширишни тўртта муҳим ҳамда долзарб масалалар билан чеклаймиз: сунъий уруғлантириш (СУ), экстра корпорал уруғлантириш (ЭКУ), суррогат оналик ва клонлаш.

ИККИНЧИ БОБ

Ғарбий дунёвий биоэтика

Ушбу тадқиқотда ишлатилган «Ғарбнинг дунёвий ахлоқий» атамаси ўн еттинчи асрдан бошлаб бир томонлама микдорий шаклда ривожланган ахлоқий қадриятларга оид Ғарб фикрининг маълум бир турини англатади. Этика одамларга қарама-қарши ахлоқий муаммоларни ҳал қилишда оқилона қарор топишига ёрдам беради.³ Демак, биз этикани «ахлоқни фалсафий ўрганиш» сифатида тавсифлаймиз.⁴ Ушбу ёндашувларнинг иккитаси этикани ахлоқий фикрга эга бўлмаган ҳолда тавсифлайди ва таҳлил қилади, шунинг учун бу ёндашувлар меъёрий бўлмаган деб номланади. Қолган иккита ёндашув ахлоқий фикрлашни ўз ичига олади ва шунинг учун норматив ҳисобланади. Норматив бўлмаган ёндашув остида биринчи навбатда тавсифловчи *этика* келади. Таърифловчи ахлоқнинг мақсади ахлоқ ҳақидаги эмпирик билимларни олишдир. *Мета-этика* ахлоқшуносликда марказий бўлган «тўғри», «мажбурият», «яхши», «фазилат» ва «жавобгарлик» каби атамаларнинг маъноларини таҳлил қилади.

Умумий меъёрий ахлоқнинг вазифаси – бу «ахлоқий жиҳатдан тўғри ва нотўғри бўлган нарса нима?» деган саволга умумий жавоб берадиган

ахлоқий назарияни ўрнатишдир. Унда инсон билан боғлиқ тадқиқотлар, ўз жонига қасд қилиш, жиноятчилик ва жазо каби муайян ахлоқий муаммолар бўйича фикрларни асослаш учун меъёрий ахлоқий воситалар (назариялар ва тамойиллар) ишлатилади. Амалий ҳаракатларни чегаралашга уриниш амалий ахлоқ деб аталади. Ишбилармонлик этикаси ёки муҳандислик этикаси сингари, биоэтика ҳам фанлараро ёндашувга эга ва амалий норматив ахлоқшуносликнинг ёки қўлланиладиган норматив ахлоқнинг бир бўлаги ҳисобланади.

Биоэтика ва унинг тамойиллари

Биоэтика – бу юнунча биос ва *этика* сўзларидан келиб чиқиб, *БИОС* сўзи ҳаёт ва *этика* сўзи ахлоқ (*этика*) маъносини англатувчи композицион атама. Шунинг учун уни ахлоқий қадриятлар ва тамойиллар асосида ўрганиб чиқадиган бўлсак, ҳаёт ҳақидаги фанларни ҳамда соғлиқни сақлаш соҳасидаги одамларнинг хулқ-атворини мунтазам равишда ўрганиш деб таърифлаш мумкин. *Биоэтика* кўплаб ижтимоий муаммоларни қамраб олади, масалан, соғлиқни сақлаш, иш саломатлиги, халқаро соғлиқни сақлаш ва аҳоли назорати ахлоқи билан боғлиқ. Бу ҳайвонот дунёси ва ўсимлик ҳаётига таъсир қиладиган муаммоларни, масалан, ҳайвонлар устидан қилинаётган экспериментлар ҳамда рақобатдош экологик даъволар билан боғлиқ масалаларни қамраб олиш учун инсон ҳаёти ва соғлиғидан четга чиқиши мумкин.⁵

Бошқа фанлардан фарқли ўлароқ, биоэтик олим ахлоқий асосларни ахлоқий тамойиллар ва назариялар асосида шарҳлайди ҳамда таҳлил қилади.⁶ Фанлараро изланиш сифатида у ҳаёт ҳақидаги фанлар билан чамбарчас боғлиқ, чунки у бевосита ҳаёт фанлари билан боғлиқ ахлоқий масалаларни ўрганади. Биоэтикада мунозараларга ёрдам берадиган учта умумий ахлоқий тамойил ишлаб чиқилди. Булар: мухторият, ҳайрхоҳлик ва адолат.

Биоэтикада мухторият (*автоном*) тушунчаси шахсий эркинликни англатади, бу ерда шахс ўз қарорларини эркин алдов, тазйиқ ёки мажбурлашдан холи танлаш ва амалга ошириш имкониятига эга. Мухторият қасддан қилинган ҳаракатларни ўз ичига олади ва шунинг учун ахлоқий қарор қабул қилиш билан шуғулланувчи шахс якуний қарорни қабул қилиши керак. *Автоном* тартибда қарорларни қабул қилишда ташқи босим ёки

чеклов ҳеч қандай рольё ўйнамаслиги керак. Хайр-эҳсон, одатда, раҳм-шафқат ва хайрия ишларига тааллуқли бўлган ва бошқаларга фойда келтирадиган ҳар қандай ҳаракатларни кўрсатадиган тамойилдир. Фойда қуйидаги тўрт элементни ўз ичига олиши мумкин: 1) ёмонлик ёки зарар етказмаслик керак; 2) Ёмонлик ёки зарарни олдини олиш керак; 3) Ёмонликни ёки зарарни йўқ қилиш керак; 4) Яхшилик қилиш ёки уни тарғиб қилиш керак.⁷ Бу ерда адолат ҳуқуқ ва ҳақиқат тушунчаларига ишора қилади. Соғлиқни сақлашни бошқаришда кенг тарқалган сезгир муаммо бу чекланган манбаларни тақсимлаш учун курашдир.

Ғарбий дунёвий биоэтика ва дунёвийлик

Ушбу бўлим а) дунёвийликни тарихий ва эпистемологик тузилишини ақс эттириш учун қисқача кўриб чиқади ва б) Ғарб дунёвий биоэтикасида илдиз отган эпистемологик тушунча кенг маънода ёритилади. Дунёвий атама лотин *saeculum* (*саекулум*) сўзидан келиб чиққан, вақт ва жойлашувнинг аниқ икки томонлама маъносини англатади. Вақт «ҳозирги», «дунё» ёки «дунёвий» («кўринмас ва илоҳий») дунёдан фарқли ўлароқ туйғусини англатади. Дунёвий «бу ҳозирги аср» ёки «ҳозирги замон» деган маънони англатади ва охир-оқибат бу дунёдаги хусусан замонавий воқеаларни англатади.⁸

Дунёвийлик кўпинча насронийлик билан боғлиқ, чунки насронийлик Европанинг тарихий шароитида ўзига хос равишда ривожланган. Шундай қилиб, дунёвийлик бир маънода Европанинг Ўрта аср черков бошқаруви ва амалиёти чангалидан қутулиши сифатида қабул қилинади. Бироқ, дунёвийлик амалий мақсадлар учун Худонинг инсон тафаккури ва ҳаётидан четда қолишини англатади.

Дунёвий биоэтикада диний эътиқод аҳамиятсиз ёки кераксиз нарсалардан четда қолган дейиш тўғри бўлади. *Биоэтика* – бу ўз даври ва тарихининг яратувчисидир. *Биоэтика* тарихида диний қарашлар четга сурилди ва одоб-ахлоқ мезонлари келишувдан фойдаланган ҳолда одоб-ахлоқнинг дунёвийлашиши марказига айланди. Замонавий америкалик ва британиялик аналитик файласуфлар бу йўналишда биринчилардан бўлганлар. Субъект сифатида бир хил меъёрий дунёвий биоэтика пайдо бўлди. Секин-аста, ушбу дастлабки фикр марказларида иштирок этган олимлар янги туғилган майдоннинг табиати, мавзуси ва услубини эскизлар билан

тазвирлашни бошладилар. Ғарб биоэтикаси энди дунёвий бўлиб қолди.

Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ўзи нима? Биоэтикани танани мавҳум назариядан мустақил равишда моддий қонунларга мувофиқ ишлайдиган кимёвий-механик машина деб биладиган тиббиёт фанига асослаш керак. Ушбу моделга кўра, инсоният ҳақида билишимиз керак бўлган ҳамма нарсани тана қисмларини ўрганиш орқали олишимиз мумкин. Демак, инсон организмнинг нозик томонлари билан боғлиқ бўлган ҳар қандай нарса, масалан, онг ва руҳ, унутилиб, қораланиб ёки шунчаки диний нутқ деб тушунилади. *Биоэтика*, бу алоҳида-алоҳида тартибда, эмпирик топилмалардан ташқари бирон бир билим манбаига мурожаат қилмасдан, бошқача қилиб айтганда илоҳий ёки ғайритабиий Олий мавжудот кўрсатмаларисиз инсоният ўз-ўзини ривожлантиришга қодир деган фикрни билдиради.

Биотиббиётнинг ниҳоятда илгарилаши билан 21-аср энг мунозарали биомедикал ахлоқий муаммоларга дуч келмоқда, уларнинг марказий ташвиши ҳаёт масаласи ва аниқроғи одамларни клонлаш, инсон геномини лойиҳаси ҳамда илдиз ҳужайраларини тадқиқ қилишдир. Диний оппозиция аниқ овоз сифатида пайдо бўлди. Бу масала долзарбдир, лекин уни фақат шифокорларнинг қарорига топшириб бўлмайди, чунки фан «мавжуд» нарсалар билан ахлоқ эса «бурч» билан боғлиқ ва бу ахлоқий мунозарага айланди. *Биоэтика* жадал ривожланаётган жарликни тўлдириши, ахлоқ қоидаларини тузатиши, уларнинг тамойиллари ва назарияларини қайта кўриб чиқиш ҳамда илмий жамоатчилик олдида одатий фалсафий, мунозаралардан қочиш ўрнига муаммоларни ҳал қилиши керак.

УЧИНЧИ БОБ

Исломий биоэтика

Исломий биоэтиканинг асосан бешта таркибий қисми мавжуд. Исломни таърифлаш, Ислом ҳаётнинг барча жабҳаларида Аллоҳнинг иродасига бўйсунуши аслида бу ҳаётнинг тўлиқ услубидир. Ислом дини ҳар иккала инсон ҳаётини ва умуман жамиятни Аллоҳнинг подшоҳлиги ер юзида барпо этилиши, дунёни тинчлик, мамнунлик ҳамда фаровонлик билан

тўлдиришини таъминлаш йўлида шакллантиришни мақсад қилиб қўйган.⁹ Қуръон, Суннат (Пайғамбар Муҳаммаднинг амалиёти, С.А.В.),* *ulamā* (улама) (*ижмоъ*) нинг келишуви ва ўхшашлик (*қиёс*). Ҳуқуқшуносликнинг асоси Қуръон бўлиб, у инсон ҳаётининг барча масалалари бўйича асосий қўлланма ҳисобланади.

Қуръонда мусулмон дуч келиши мумкин бўлган ҳар қандай вазият аниқ айтилмаган. Суннат ҳидоятнинг иккинчи даражали ёки тушунтирувчи манбаидир. Мусулмонлар илмли ислом ҳуқуқшуносларидан (*улама*) келишув (*ижмоъ*) орқали йўл-йўриқ излайдилар. Ислам ҳуқуқшунослари ҳам ўхшашликларни (*қиёс*) қўллайдилар. Ниҳоят, олимлар мусулмон жамоалари олдида турган иккиланишларни ҳал қилиш учун ижтиҳодга (мустақил мулоҳаза) мурожаат қилишлари мумкин. Техник жиҳатдан бу атама малакали ҳуқуқшунос (*фақиҳ/мужтаҳид*) томонидан қонун чиқарувчининг Ислам қонунларининг матн манбаларида кўзда тутилган маънога эришиш ва уни инсон ҳаётидаги мавзуларга татбиқ этиш учун қилинган саъй-ҳаракатларни англатади. Шундай қилиб, замонавий тиббиёт дуч келаётган реал ҳаётий, замонавий муаммоларни ва ушбу масалаларнинг ахлоқий оқибатларини ҳисобга олган ҳолда, Исламий биоэтика уларни Ислам ҳуқуқшунослигининг ушбу бешта асосий таркибий қисмидан келиб чиққан фалсафий ёндашув асосида ҳал қилишга интилоқда.

Ислам Ҳуқуқшунослиги замонавий тиббиёт шариатида

Эволюцион жараёнда ислом тиббиёти ўз тиббий қонунларини қуйидаги манбалардан олди: (а) икки ўтказиб берилган, ўхшашлик *masadir naqliyasi* (*масадир нақлияси*), *қиёс* ва иккиламчи келишув, *ижмоъ* ва (б) мантикий нарса, *maṣādir ‘aqliyyah* (*масадир ақлийях*), бу *istihsān*, *istiḥāb* (*истиҳсан*, *истисҳаб*) ва бошқалар.¹⁰ Биз таркибий қисмларни қисқача муҳокама қиламиз.

Istihsān (*Истиҳсан*) сўзма-сўз маъқул нарсани қабул қилишликни англатади. Ўзининг ҳуқуқий шаклида *истиҳсан* – бу қонунни том маънода қўллаш натижасида юзага келадиган ҳар қандай қатъийлик ва адолатсизликка йўл қўймаслик учун шахсий фикрни амалга ошириш усули.¹¹

---

* (С.А.В.) – соллаллоху алайҳи васаллам. «Аллоҳнинг салом ва селовати бўлсин». Пайғамбаримиз Муҳаммаднинг номи зикр қилинганда айтилади.

Ҳошим Камолий Пайғамбаримиз саҳобалари ва издошлари (*Tābi'ūn Taъбийун*) шунчаки сўзма-сўз ёзувчилар эмас, аксарият ҳолларда ўзларининг ҳукмларини шариатнинг руҳи ва мақсадини тушунишга асослаган инсонлар эди. Камолий замонавий мисол келтиради: оғзаки гувоҳлик илгари Ислом қонунларида стандарт далил шакли бўлган. Бугунги кунда баъзи ҳолларда суратга олиш, овозли ёзувлар (видео, аудио) ва лаборатория таҳлили кўплаб ҳолларда оғзаки кўрсатувларни алмаштиришга қодир бўлган ишончли далил воситасига айланди. Бу ерда *истиҳсаннинг* аниқ усули қўлланилади.¹²

Истишаб (istiṣhāb) сўзма-сўз сўзлашиш ёки дўстлик маъносини англатади. *Усул ал-Фикҳ, истишаб* омилларнинг мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақидаги тахминни билдиради. Шариатнинг бошқа омиллари бўлмаган тақдирда фойдаланиш мумкин. *Истишаб*, акси исботланмагунча, далилнинг давом этишини (масалан, никоҳ ёки эғалик ҳуқуқининг бошқа шахсга ўтиши) тахмин қилади. *Истишаб* нинг тўрт тури мавжуд:

1. *istiṣhāb al-'adam al-aṣlī (истишаб ал-ъадам ал-асл)* яъни қадимий бўлмаган омил қоидаси мавжуд (тан олинмайди) эмас деб тахмин қилинади.
2. *istiṣhāb al-wujūd al- aṣlī (истишаб ал-вужуд ал-асл)* бу қонун ёки сабаб билан кўрсатилган нарсанинг мавжудлиги табиий деб қабул қилинганлигини англатади. Масалан, эр никоҳ мавжуд бўлганлиги сабабли «махр» тўлаши шарт.
3. *istiṣhāb al-ḥukm (истишаб ал-ҳукм)* бу қонуннинг умумий қоидалари ва тамойилларининг давомийлигини назарда тутати. Масалан, қонунда қарор (таъқиқланган ёки рухсат берувчи) бўлганида, у давом этиши тахмин қилинади.
4. *istiṣhāb al-waṣf (истишаб ал-васф)* бу аксинча содир бўлгунга қадар сифатнинг давомийлигини тахмин қилишни англатади (масалан, тоза сув бу тоза сув сифатида кўриб чиқилади).¹³

Урф том маънода одат деган маънони билдиради. Шариатда «*ҳалол*» (қонуний / жоиз) ва «*ҳаром*» (таъқиқланган) тушунчаларини қўлланадиган қоидаларни белгилашда одатий ҳолдир. *Урф* асосан маҳаллий ёки миллий амалиёт бўлиб, Ислом қонунларини талқин қилиш ва амалга оши-

ришда фойдали роль ўйнаши мумкин. *Маслаҳаҳ мурсалаҳ* чекланмаган жамоат манфаатларига ишора қилади. *Маслаҳаҳ* том маънода фойда ёки манфаатни тугатиш дегани. *Маслаҳаҳ мурсалаҳ* фойда олиш ёки зарарни бошқариш учун фойдаланиш, Шариат мақсадлари (*мақасид*) билан уйғун ва ўзгарувчан дунёда ҳуқуқшуносларга янги вазиятларга дуч келишга ёрдам беришдир.

Бундан ташқари, саҳобаларнинг фатволари йўл-йўриқ манбаи бўлиб, диққат билан кўриб чиқишга лойиқдир (аниқ *ижмоъ* ҳолатларидан ташқари). Саҳоба фатвоси, саҳобанинг ижтиҳод йўли билан айтган фикрини билдиради. Ниҳоят ҳуқуқшунослар томонидан қабул қилинган умумий тамойил «зарарни олдини олиш фойда олишдан устун туради». Шундай қилиб, суннатда қўлланилган *sadd al-dharāʾī* (садд ал-дҳараъи) ишлаш. Садд тўхташишни дҳараи эса воситаларини билдиради. Усулда, бу ёвузлик воситаларини топиб қўйишни тўхтатади. Масалан, Пайғамбар икки юзламачиларни ўлдиришни таъқиқлаган (чунки бу жамоатни ихтилофга олиб келиши ва шубҳага асосланиб ноҳақ ўлдирилишига олиб келиши мумкин).

Замонавий тиббиёт даврида ислом қонунларининг акс этиши (ҳижрий 1420-йил)

Қонуннинг мақсадлари назарияси, *мақасид ал-шариъа*, бизга қатъий ва изчил ҳуқуқий қарорлар чиқаришга ёрдам беради. *Мақасид ал-шариъа* ёки Ислам қонунларининг олий мақсадлари, ниятлари ва мақсадлари қуйидагиларга қаратилган: *Ҳифз ал-Дин* (динни ҳимоя қилиш); *Ҳифз ал-Нафс* (ҳаётни ҳимоя қилиш); *Ҳифз ал-Насл* (наслини ҳимоя қилиш); *Ҳифз ал-Ақл* (ақлни ҳимоя қилиш); ва *Ҳифз ал-Мол* (бойликни ҳимоя қилиш). Тиббиёт соҳасидаги *Ҳифз ал-Дин* соғлиқни сақлаш маъносини англатади. Бу ерда кўзда тутилган соғлиқ жисмоний ва руҳий саломатликни англатади. *Ҳифз ал-Нафсга* келсак, Аллоҳ туғилишни ҳам, ўлишни ҳам мутлақ маънода бошқаради. Аммо одамлар тирик экан, улар яхшироқ ҳаётга лойиқдирлар. Бу ерда ҳар бир инсон учун яхши ҳаётни таъминлаши керак бўлган тиббиётнинг ўрни бор. Ҳаёт муқаддасдир ва Куръон унинг муқаддаслигини қафолатлайди. Шунинг учун Исламий тиббий ахлоқнинг биринчи тамойили ҳаётни сақлаб қолишдир.

Тиббиётда авлодлар ҳимояси (*Ҳифз ал-Насл*), уларнинг саломатлигини таъминлаш мақсадида болаларга ғамхўрлик қилиш муҳим аҳамиятга эга. Болаларнинг муваффақиятли туғилиши учун ҳомиладор аёлларга ғамхўрлик, туғруқдан олдин тиббиёт ва педиатрия муҳим аҳамият касб этади. Соғлом бўлиш – бу соғлом вояга етиш, насл бериш ва инсон ҳаётини давом эттириш учун зарурий шарт. Ислом бепуштликни даволаш ва насл беришни рағбатлантириш тарафдори.

Онгни тиббий ахлоқ қоидаларига қарши ҳимоя қилиш (*Ҳифз ал-Ақл*) ҳар қандай жисмоний ёки руҳий касалликни даволаш зарурлигини англа-тади. Касалликдан халос бўлиш руҳий хотиржамликни келтириб чиқаради. Бешинчидан, бойликни ҳимоя қилиш (*Ҳифз ал-Мол*) ҳар қандай жамоатнинг бойлиги билан боғлиқ бўлиб, бу унинг соғлом фуқароларини етиштириш фаолиятига боғлиқдир. Тиббиёт касалликларнинг олдини олиш, соғлигини мустаҳкамлаш ва касалликларни даволаш орқали бойлик орттиришга ҳисса қўшади. Шариат қоидалари ва тамойиллари, шунингдек, учта тоифадан бирига киради: (а) мутлақ заруриятлар (*darōriyyāt-darppuyiat*), (б) эҳтиёж (*hājjiyyāt-ҳажжийат*) ва (с) қўшимчалар (*taḥsīniyyāt-тах синийят*). Юқоридаги бешта нарса зарурат тоифасига киради.

Ихтилофга оид қоидалар

Қонунлар ихтилоф ишларини кўриб чиқиш учун кўлланилади ва зарурдир, чунки реал ҳаётий вазиятлар ҳимоя қилишни талаб қиладиган юқоридаги соҳаларнинг ўртасида зиддиятли бўлган ҳолатларни келтириб чиқаради. Биринчи асосий тамойил – бу мақсадлар нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши керак бўлган ният. Барча ишлар унинг ортидаги ниятига қараб тан олинади. Бу шифокорни виждонига кўра иш қилишга чақиради. Масалан, оғир касалларда ўлимга олиб келадиган нафас олиш тушқунлигини келтириб чиқариши мумкин бўлган ҳолларда, морфиндан оғриқни йўқотиш учун фойдаланиш.

Суб – (бу ерда иккинчи деб аталади) тамойили шундан иборатки, бу тўғридан-тўғри маъно эмас, балки ниятдир. Ушбу тамойил ахлоқсиз ҳаракатларни оқлаш учун матннинг сўзма-сўз таржимасига асосланган ҳуқуқий далиллардан фойдаланишни рад этишда ишлатилади. Масалан, ҳомилани ривожланиши тўғрисидаги ҳадисни ҳомиланинг ривожлани-

ши асосида аборт қилиши учун талқин қилиш мумкин. Учинчи кичик тамойил – бу воситалар ният билан бир хил мезонларга қараб баҳоланади. Бу ерда ахлоқсиз усулларни қўллаш орқали ҳеч қандай фойдали тиббий мақсадга эришиш мумкин эмаслиги назарда тутилган. Шундай қилиб, ахлоқсиз усулларни қўллаш орқали ҳеч қандай фойдали тиббий мақсадга эришилмаслиги керак. Тўртинчиси, шубҳали нарсалардан сақланиш яхшироқдир.

Ушбу тамойил узок вақтдан бери давом этадиган аномалиялар ёки деформацияларга ҳеч қандай ноқулайлик туғдирмайдиган кераксиз тиббий аралашувлардан ҳимоя қилади. Бешинчиси – нарсаларнинг келиб чиқиши жоиздир. Барча тиббий муолажалар, агар уларнинг таъқиқланишини исботловчи далиллар бўлмаса, рухсат этилади. Ниҳоят, олтинчиси – агар рухсат этилганлигини тасдиқловчи далиллар бўлмаса жинсий функция билан боғлиқ барча масалалар таъқиқланади. Бу юқоридаги рухсат этилган умумий қоидадан четга чиқиш учун истисно, яъни жинсий ва репродуктив соғлиқ билан боғлиқ баъзи шартлар ва жараёнлар мавжуд.

Иккинчи асосий тамойил – бу зарар етказмасликдир. Ушбу тамойил «Исломда ҳеч қандай зарар етказилмайди ёки унга йўл қўйилмайди» (*Lā ḍarara wa lā ḍirār fī al-Islām* *Ла дарара ва ла дирар фи ал-Ислам*) деган ҳадисдан келиб чиққан. Зарар етказмаслик ёки зарарни бартараф этиш учун шифокор ўз фаолияти давомида зарар етказмаслиги керак. Суб – (иккинчи) тамойили шундан иборатки, жароҳатни имкон қадар олдини олиш ёки зарарлантириш керак. Учинчи кичик тамойил – жамоат зарарини қайтариш учун шахсий зарарни афзал кўриш. Ижтимоий зарарни олдини олиш учун табиатда шахсий зарарга бўйсунуш керак. Иккинчи кичик тамойилда кўрсатилгани каби, тиббий аралашув, агар у зарур бўлса, жароҳатида енгиллаштирилиши керак бўлган асосий тамойил асосида оқланади.

Тўртинчиси – зарарни олдини олиш, тенг қийматга эга бўлган фойда олишдан устун туради. Шундай қилиб, агар фойда зарардан кўра муҳимроқ ва аҳамиятлироқ бўлса, унда фойда олишга интилиш биринчи ўринда туради. Бешинчиси – катта миқдордаги зарарни олдини олиш учун озроқ зарар етказиш. Агар иккаласи ҳам зарарли бўлган тиббий вазиятга дуч келсангиз ва улардан бирини танлашдан бошқа илож йўқ

бўлса, кўп зарар келтирмайдиган тури танланмайди. Масалан, юкумли касалликларга қарши курашда давлат фуқаронинг ҳаракатини чеклаши, ҳатто унинг мулкани йўқ қилиши керак. Олтинчидан – зарарни олдини олиш, тенг қийматга эга бўлган фойда олишдан устун туради. Жароҳат билан бир хил даражада шикастланишга олиб келадиган тиббий амалиёт қўлланилмаслиги керак. Ва ниҳоят, еттинчиси – бир шахсга жамоат манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарар етказилиши мумкин. Жамият манфаатига эга бўлган тиббий аралашувлар шахсий манфаатлардан устундир. Демак, жамоатга фойдаси бўлмаса, давлат жамоат ҳуқуқларини бузиши мумкин эмас.

Учинчи асосий тамойил – бу аниқлик. Агар аниқ таъқиқлар бўлмаса, барча ҳаракатлар жоиздир.¹⁴ Аммо аниқ қоидалар бўлмаганида нима қилиш керак? Тиббиётда ҳамма нарса эҳтимол ва нисбийдир. Шундай қилиб, тиббий амалиётлар тахминлар (*zan-zan*) ёки шубҳа (*shak-shak*) даражасида ишлай олмайди. Даволаш бўйича қарорлар эҳтимолликлар балансига асосланади. Ушбу тамойил узоқ вақтдан бери давом этадиган аномалиялар ёки деформациялардаги кераксиз тиббий аралашувлардан ҳимоя қилади, бу эса ҳеч қандай ноқулайлик туғдирмайди.

Тўртинчи асосий тамойил – бу қийинчилик билан боғлиқ. Қийинчилик қийинчиликни туғдиради (*al-mashaqqah tajlibu al-tays'ir* *ал-машаққаҳ тажлибу ал-тайсир*). Тиббий шароитда қийинчиликлар зудлик билан бартараф этилмаса, жисмоний ва руҳий саломатликни жиддий равишда бузадиган ҳар қандай ҳолатга сабаб бўлади. Қийинчилик барча шаръий қоидалар ва мажбуриятларни енгиллаштиради. (Иккинчи) кичик тамойилга кўра, қийинчиликлар енгиллик яратади ёки қийинчилик қулайлик туғдиради. Қийинчиликлар енгилликларни яратиш учун имкониятларни талаб қилинади. Ушбу тамойил Ислом қонунчилиги қийинчиликларга эмас, балки қулайликка эришиш учун йўналтирилганлигини акс эттиради. Шундай қилиб, агар зарурат (*dar'urah*) туғилса, қийинчиликлар тамойили бўйича таъқиқланган тиббий аралашувларга йўл қўйилади. Қийинчиликнинг учинчи тамойили сифатида, зарурат таъқиқланган нарсаларни қонунийлаштиради. Ҳақиқий қийинчиликлар зарурат сифатида қабул қилинади. Қонунда ҳар қандай қийинчиликларга дуч келганда масалаларни енгиллаштириш учун бўлган қоидалар мавжуд. Бундай чораларни кўриш шарти шундаки, қийинчиликлар ҳақиқий

бўлиши керак. Масалан, қийинчилик тамойили асосида сирлар зарурат остида очилиши мумкин. Ваъсий суд ишларида, адолатсизлик билан боғлиқ бўлган жиноят ишларида гувоҳлик бериши мумкин.

Бешинчи асосий тамойил одатларни ўз ичига олади. Тиббий ёрдамнинг умумий қабул қилинган стандарти одат бўйича белгиланади. Одатий деб ҳисобланадиган нарса бир хил, кенг тарқалган ва устун бўлган нарсадир. Бу одат ҳам қадимий бўлиши керак, шунда тиббий келишув шаклланиши учун имконият бўлади.

Биоэтиканинг долзарблиги шундан иборатки, ушбу ҳуқуқларга эришиш учун Ислом нафақат ҳуқуқий қафолатлар, балки динамик ва самарали ахлоқ кодексларини ҳам белгилайди. Одиллик, ҳалоллик, ишонччилик ва ҳақиқат каби ахлоқий қадриятлар ҳеч қачон фалсафий жиҳатдан шубҳа остига олинмаган, гарчи бу ерда амалий камчилик ёки уларнинг амалда қўлланилишида катта фарқ бўлиши мумкин. Исломий биоэтика – бу Исломнинг қонуний ўлчовидир.

ТЎРТИНЧИ БОБ

Ғарб дунёвий ва Исломий биоэтикасининг фалсафий аҳамияти

Фалсафа асосан учта саволни ўрганади: Тўғри нима? Ҳақиқат нима? Яхши нима? Биринчиси, онтология, воқелик ва мавжудликни ўрганиш. Иккинчиси эпистемологияга тегишли. Биз қаердан биламиз? Бирон бир нарсани ҳақиқат ёки бошқа нарса эканлигини қаердан биламиз? Билимнинг шартлари ва чекловлари қандай? Учинчиси аксиология, яъни ахлоқ ва эстетика билан боғлиқ. Ушбу бобда онтология, эпистемология ва аксиологиянинг дунёвий ва Исломий биоэтиканинг нуктаи назари билан боғлиқлиги муҳокама қилинади.

Онтологиянинг долзарблиги

Ғарб дунёвий фалсафаси ҳақиқатни табиий дунё билан чеклайди, моддий олам ҳақиқатнинг ягона даражаси сифатида қаралади. Дунё мустақил, абадий олам ва унинг қонунларига биноан ривожланиб боровчи ўз-ўзини

таъминлайдиган тизимдир. Дунёвийлик мавжудликнинг замонавий ва замонавийликдан кейинги (ғарбий) тушунчасидан ҳар қандай муқаддас туйғуни олиб ташлади. Биология, бошқа фанлар сингари, фалсафадан материянинг оламнинг асосий элементи ва унинг физикавий, кимёвий хусусиятлари нуктаи назаридан ўрганилиши мумкин бўлган нарса тушунчасини ўзлаштирди.

Ислом онтологияси Ғарб фалсафий онтологиясидан тубдан фарқ қилади, чунки у бутун коинот учун ягона Худо борлигини тасдиқлайди. Ислом онтологияси Худони буюк Ҳақиқат деб белгилайди ва ташқи дунёдаги барча элементларга нисбатан устун деб ҳисоблайди. Ислом онтологиясида, Худо сиғинишга лойиқ бўлган Мутлақ мавжудотдир. Ислом онтологияси бизнинг тажрибамиздан мустақил ташқи дунё борлигини таъкидламоқда. Биз унинг фақат бир қисмини бошдан кечирамиз. Тажрибасиз қолган, аммо инсон ҳаёти учун муҳим бўлган қисм Пайғамбарларга очиб берилган ва инсониятнинг оддий тажрибалари нуктаи назаридан таржима қилинган.¹⁵ Инсоният руҳ ва жисмоний тана билан таъминланган шунинг учун инсонда ҳам руҳий ҳам маънавий жиҳатлар мужассам.

Мусулмон файласуфларининг фикрига кўра тиббиётда инсоният механизм нуктаи назаридан эмас, балки организм нуктаи назаридан ўрганилиши керак. Инсон нима? Ҳеч қандай материя, машина, кимё фабрикаси, жисмоний энергия тўплами, истаклар ва ҳислар мажмуаси, фикрлаш, ҳис қилиш ва ҳаракат қилиш тартиби сифатида ҳам эмас. Инсоният буларнинг барчасини ва янада кўпроқ жиҳатларни қамраб олган; инсоният – бу механизм ва организм, материя ва онгни ўз ичига олган мураккаб ва сирли мавжудот; аслида, ўта сезгир бир бутунликдир.

Бундан ташқари, ислом метафизикасида коинотнинг аниқ мақсади борлиги таъкидланган. Тўғри мулоҳаза юритиш орқали одамлар дунёнинг қисман қадриятларни рўёбга чиқаришга қаратилган олий мақсади борлигини билишлари мумкин. Ислом одоб-ахлоқида қадриятлар ҳақиқат замирида ётади ва дунёдаги барча жараёнлар ҳамда ҳаракатлар уларни амалга оширишга йўналтирилган деб ҳисобланади.

Эпистемологиянинг долзарблиги

Эпистемология билимларни ва уларнинг моҳиятини, чегарасини ва ҳақиқийлигини ўрганиш билан боғлиқ фан. У «Ҳақиқат мавжудми?» «Мен нимани билсам бўлади?» ва «Қандай қилиб билсам бўлади?» каби саволларга жавоб беради. Бирок, илмий инқилоб ривожланиши ва дунёнинг материалистик, одамга йўналтирилган тушунчасининг ғоявий ривожланиши билан, замонавий ҳамда замонавийликдан кейинги (ғарбий дунёвий) билим тушунчасида муқаддаслик ҳисси деярли йўқ бўлиб кетди. Бугунги кунда ақл ва рационаллик туйғуси тажрибасига асосланиб, ҳис этиш туйғуси ва динни инкор этиб устунлик қилмоқда. Бошқача қилиб айтганда, ваҳий ва дин билим манбаи сифатида бутунлай рад этилган.

Исломиё эпистемологияда мутлақ билим фақат Аллоҳга тегишли. Кўзга кўринадиган дунёнинг табиати қандай ва у ғайб илми билан қандай боғлиқ? Инсон онги кўринмас нарсаларни тўлиқ билишга қодирми? Исломиё эпистемологик нуқтаи назардан, Аллоҳ Таоло одамларга юрак (*қалб*) деб аталадиган ақл-идрок берувчи аъзони ато этди. Шундай қилиб, биз билишнинг учта даражасига эгамиз: 1) сезги ҳисси – кўриш, эшитиш, ҳид билиш ва бошқаларни ўз ичига олади, унга кўз, қулоқ ва бошқа аъзоларнинг сезги қобилятлари орқали эришилади; 2) рационал идрок – ақл орқали идрок этиш, мулоҳаза юритиш, фикрлаш ва бошқалар орқали юзага келади; ва 3) руҳий идрок – сезги, ақл ва илҳом бўлиб қалб орқали идрок этилади. Демак, Исломиё эпистемология Ғарбдаги фикрлашдан фарқли ўларок, фақат ёки тўлиқ ақлга боғлиқ бўлган мутлақо рационалистик ҳам эмас.

Аксиологиянинг долзарблиги

Аксиология инсон қадриятлари ҳақидаги фан бўлиб, ахлоқ ва эстетикани ўрганади. Ахлоқ нима яхши ва ёмон нима деган саволга жавоб беради. Ғарб дунёвий биоэтикасида қадриятлар шахсий ёки жамоавий бўлишидан қатъий назар, фақат инсон манфаати сифатида қаралади. Улар ташқи дунёга бепарқ бўлиб қолади. Субъектив-объектив фарқ мавжуд. Ғарбий дунёвий биоэтика қадриятларни инсоннинг кузатувлари ва тажрибаларига нисбатан бўлган инсон ҳодисалари деб билади. Бундан ташқари, қадриятлар ғайритабиий эмас ва ҳеч қачон илоҳий мавжудотнинг иродаси билан сақланиб қолмайди ҳамда амалга оширилмайди.

Аксинча, Ислом одоб-ахлоқи Қуръонда, Пайғамбарлик урф-одатларида ва инсоний фикрларда аниқ белгиланган тамойиллар асосида ахлоқий жиҳатдан яхши ҳамда ёмон бўлган нарсаларнинг аниқ, ишончли манбасини беради. Ушбу тамойиллар тўғридан-тўғри ўрганилган билимлардан келиб чиқади. Исломий тамойиллардан фойдаланган ҳолда инсон ҳаракатларининг ҳуқуқий қиймати қуйидагича таснифланади: а) *мубаҳ* (*mubāh*) - мажбурий, мақтовга лойиқ, жирканч ёки таъқиқланган деб белгиланмаган ҳар бир ҳаракат; б) *мустваҳаб* (*mustahab*) – мақтовга сазовор/тавсия қилинган, аммо шунга қарамай мажбурий эмас; с) *фарз* (*farḍ*) – мажбурий бўлган; д) *макруҳ* (*makrūh*) – жирканч ва тушқун деб ҳисобланган, аммо таъқиқланмаган нарса; ва е) *ҳаром* (*ḥarām*) – мусулмон учун мутлақо ноқонуний ва таъқиқланган ҳаракатлар.

БЕШИНЧИ БОБ

Сунъий уруғлантириш, Ғарбнинг дунёвий ва Исломий биоэтикаси: қиёсий таҳлил

Сунъий уруғлантириш (СУ) – бу сперматозоидларни аёлнинг жинсий кини йўлига эакуляциясиз (жинсий ажралиш) механик йўл билан жойлаштириш усулидир.¹⁶ СУ билан боғлиқ учта асосий нарса бор: (а) СУ – бу спермани жинсий алоқа орқали эмас, балки механик усул билан аёлларнинг репродуктив трактига жойлаштириш; б) эркак киши аёлнинг кинига эакуляция қилмайди; ва (с) сперматозоидни аёл жинсий тизимига маҳсус асбоб билан жойлаштириш керак.

Амалиётда ишлатиладиган сперматозоидларнинг манбасига қараб сунъий уруғлантиришнинг икки тури мавжуд: Гомологик сунъий уруғлантириш (ГСУ) ва гетерологик/донор сунъий уруғлантириш (ГСУ). Гетерологик/донор сунъий уруғлантиришда сперма эркак кишидан олинади. Жараённинг номи одатда ГСУ деб қисқартирилади ва «Г» ҳарфи «эркак» кишига таълуқли. Бироқ, эркак шерик қонуний эрни англамайди. Яъни, қонуний никоҳ ришталари ушбу жараёнда қатъий талаб ҳисобланмайди. Аксинча, эркак шерик фақат эрнинг функционал эквиваленти бўлиши керак.¹⁷ ГСУ усули «эркакнинг» донорлик спермасидан фойдаланади. Бу усул «эркакнинг» бепушт бўлганида қўлланилади.

ҲСУ агар эрак сперма ҳосил қила олмаса ёки етарлича бўлмаган ҳолда тавсия этилади. Шариатда СУ қуйидаги шароитларда қабул қилинади: (а) қонуний никоҳланган жуфтлик ўртасида бўлиши керак; ва (б) ажрашгандан кейин бу мумкин эмас. Европа фатво ва тадқиқотлар бўйича кенгашининг таъкидлашича, «Аёл киши агар ажрашган бўлмаса ёки эри вафот этмаса, уруғлантириш учун эрининг спермасидан фойдаланиши жоиздир».¹⁸ СУ қонуний никоҳланган жуфтликлар ўртасида содир бўлиши керак деган фикрга асосланади. Исломда жинсий алоқа фақат эр-хотинлар ўртасида бўлиши мумкин. Шу билан бирга, аёлнинг бачадонига юборилган сперма эрники эканлигига мутлақо қафолат бўлиши керак. Донор тухумхужайрасидан ёки донор спермасидан фойдаланиш Исломда таъқиқланган, чунки бу наслни йўқ қилади, бу эътиқоднинг юқори даражада химояланган жиҳати ҳисобланади. Бу амалиёт зинога тенг ҳисобланади.

Ғарб дунёвий шароитида СУ билан боғлиқ ахлоқий масалаларнинг аксарияти Гомологик сунъий уруғлантиришга эмас Гетерологик/донор сунъий уруғлантириш билан боғлиқ. Шундай қилиб, ўлимдан кейин спермани олишдан ташқари, ахлоқий мунозараларнинг аксарияти донорлар масаласи билан боғлиқ. Олимларнинг аксарияти онанизмни *ҳаром*¹⁹ деб эълон қилишди, аммо сунъий уруғлантириш нуқтаи назаридан, агар қонуний никоҳланган жуфтликлар ўртасида сунъий уруғлантириш мақсадида сперма тўплаш ниятида бўлса, онанизмга йўл қўйилади.

Ғарбнинг дунёвий фалсафий тушунчасида ҲСУдан фойдаланиш бўйича ахлоқий қарор икки турли. Бу ахлоқий ўлчовда ижобий ва салбийдир. Таъкидланишича, ҲСУ фарзанд асраб олишнинг муқобилига нисбатан маълум психологик фойда келтиради, чунки эр ва хотин ҳомиладор бўлишдан бошлаб ҳомиладорлик пайтида, туғиш тажрибаси ҳамда бола ҳаётининг дастлабки кунлари билан ўртоқлашиши мумкин. Ислом нуқтаи назаридан талқин қилинган, гарчи ҲСУ қонуний равишда жазоланадиган жиноят бўлмаса-да, у ҳали ҳам ахлоқий жиҳатдан ногўғри ва таъқиқланган.

Ғарбий дунёвий биоэтикада ахлоқшунослар ҲСУ билан боғлиқ селектив наслчилик хавфи ҳақида ташвишланмоқдалар. Ота-оналарнинг хоҳишларига кўра шифокорлар ва клиникалар онага «мукамал» болани

яратиш учун даҳо, чиройли, сперма донорини топишади. Бунинг мақсади дунёни бошқарадиган одамларни яратиш ва бу евгеника ҳаракати-га тегишлидир. Ушбу ва бошқа ахлоқий қийинчиликларни четлаб ўтиш учун, баъзида фарзанд асраб олиш бепуштлик учун ГСУга қараганда яхшироқ ечим бўлади деб таъкидлашади.

Яна бир, ахлоқий савол, ёлғиз аёллар, турмуш қурмаган гетеросексуал жуфтликлар ёки бир жинсли жуфтликлар ГСУдан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўладими ёки йўқми? Ғарб дунёвий биоэтиклари ГСУни қўлланган турмуш қурмаган аёл билан ахлоқий муаммога дуч келмаслиги мумкин. Гомосексуалларга ёки ёлғиз одамларга экстракорпорал уруғлантириш, сунъий уруғлантириш ёки фарзанд асраб олиш учун номзод бўлишига йўл қўймаслик, бундай одамларни ҳаётдаги энг муҳим роллардан бирига яроқсиз деб белгилашдир. Гомосексуаллар ёки ёлғиз ота-оналар ёмон ота-оналар деб ўйлаш учун ҳеч қандай сабаб йўқ. Аммо, Ислом ахлоқи гомосексуалларнинг ёрдамчи репродукцияга бўлган ҳуқуқига нисбатан аниқ қарама-қарши нуқтаи назарга эга.

Вафотидан кейинги назария кўплаб мураккаб ахлоқий ва ижтимоий муаммоларни кўтаради. Аёлга вафот этган шеригининг спермаси ёрда-мида ҳомиладор бўлишига ёрдам бериш тўғрисидаги қарор, ўлимидан олдин шу мақсадда ихтиёрий равишда музлатилган ёки ўлимидан кейин олинган бўлса, келгуси чақалокнинг фаровонлигини ҳисобга ол-ган ҳолда йўл қўйилади. Турли хил ҳукуматлар турли хил қонунларга эга ва шу сабабли Ғарбнинг фалсафий тафаккурида ўлимдан кейин спер-мани олишни қабул қилиш борасида турли хил фикрлар мавжуд. Бун-дан фарқли ўлароқ, Ислом ахлоқи ўлимдан кейин уруғ олиш бўйича аниқ салбий нуқтаи назарга эга. Ислом одоб-ахлоқ доираларида никоҳ эр-хотинлар ўртасида тузилган қонуний шартнома сифатида қаралади, ажрашганидан ёки ўлимидан кейин бекор бўлади. Шу сабабли, ўлгандан кейин спермани олиш, ҳатто вафот этган эр розилик берган бўлса ҳам, никоҳ шартномасини бузиш ахлоқий ва ҳуқуқий жиҳатдан тўғри эмас деб ҳисобланади.

ОЛТИНЧИ БОБ

Сунъий уруғлантириш: Ғарбий дунёвий ва Исломий биоэтика истиқболлари

Ин витро (сунъий) лотинча ибора бўлиб, «пробирка (найча)» деган маънони англатади. Эмбриологияда бу «бачадонда» деб аталади. Одатда, одамнинг уруғлантирилиши, бачадон найчаларида яъни, бачадонда бўлади. ЭКУ – бу аёл танасидан ташқарида сунъий равишда синов найчасида амалга ошириладиган уруғлантиришдир.²⁰ ЭКУга уринишнинг асосий сабаби – бу нормал ҳомиладорлик етиштириш учун функциялари етарли бўлмаган носоғлом, шикастланган ёки тикилиб қолган найчаларни четлаб ўтиш. Агар аёлнинг бачадон найчалари тўсилиб қолса, тухумхужайра бачадонга бора олмайди. Дарҳақиқат, ЭКУнинг сабаби – бу сперматозоидларни найчадаги тухумхужайра билан алоқа қилиш орқали тубал функцияни алмаштириш ва кейин эмбрионни бачадонга ўтказишдир. Эркакларнинг бепуштлиги, шунингдек, сперма сони, ҳаракати ёки тузилиши ғайритабiiий деб ҳисобланганда, ЭКУ амалга оширилиши мумкин.

ЭКУ этикаси: Исломий биоэтика истиқболлари

Мақасид ал-шариъа бизга Исломий қарашларни тушуниш учун қўлланма беради. Кўпайтириш ва наслни сақлаб қолиш зарурати (*Ҳавз ал-Насл*) нуқтаи назаридан Исломий биоэтика ЭКУга ижобий муносабатда бўлади, агар бу қонуний никоҳда бўлган эр-хотин учун бўлса. Ислом конференцияси ташкилотининг (ИКТ) Қарорига биноан, зарур бўлган барча чоралар кўрилган тақдирда, зарур бўлган ҳолларда қуйидаги усуллар жоиздир: 1) Аёлнинг тухум хужайрасини эрининг уруғи билан худди шу аёлнинг бачадонида экстракорпорал уруғлантириш ва имплантация қилиш ва 2) ташқи уруғлантириш, эрнинг уруғини олиб, уни рафикасининг қорнида ёки бачадонида керакли жойга қуйиш.²¹ а) Донорнинг сперматозоиди билан бошқа донорлар аралашishi мумкин эмаслигини таъминлаш учун жиддий чоралар кўрилади ва б) Сперма фақат донорнинг ўз хотинини ҳомила қилиш учун ишлатилади (турмуш ўртоғининг розилиги билан).

Наслни сақлаш зарурати ва наслни ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан (*Ҳивз ал-Насаб*), эҳсон қилинган сперма ёрдамида ЭКУ ўтказиш Исломда мут-

лақо таъқиқланган. Болалар фақат эр ва хотин бирлашиши орқали дунёга келиши мумкин. Хулоса қилиб айтганда, ЭКУ қуйидаги шартларда бажарилиши керак: 1) Бунда эр ва хотиннинг фақат никоҳ давомида қилинган муолажасини ўз ичига олиши керак. 2) Сперма ва тухумхужайранинг бирлашиши эр ва хотиннинг фақат никоҳ шартномаси доирасида бўлиши керак. 3) Сперматозоидлар ва тухумхужайраларининг бирлашиши фақат никоҳ шартномаси доирасида бўлиши керак. 4) Бегона одамнинг уруғини қўлланиш таъқиқланади. 5) Ажрашган аёлга собик эрининг спермаси уруғланган тухумхужайрасини (эмбрионини) олишга рухсат берилмайди. 6) Бева аёлга эри ва хотиннинг фақат никоҳ шартномаси доирасида бўлиши керак. 7) Аёл эрининг музлатилган спермасидан фақат иккаласи тирик бўлганда фойдаланиши мумкин. 8) Никоҳдан олдин музлатилган сперма ишлатишга йўл қўйилмайди.

Ҳаётни муҳофаза қилиш (*Ҳивз ал-Нафс*) тўғрисида, ҳаётни бузадиган ва табиий тартибсизликни келтириб чиқарадиган ҳар қандай нарса Исломи ахлоқида таъқиқланган. Тадқиқотга оид эмбрионларни ишлаб чиқаришни таъқиқлаш керак. Фақатгина тадқиқот мақсадида инсон эмбрионларини яратиш тўғри эмас. Бироқ, ислом ахлоқи ортиқча уруғланган тухумхужайрани йўқ қилишда ҳеч қандай муаммо кўрмайди. Бу аборт эмас, чунки аборт фақат уруғланган тухумхужайранинг қорнига жойлаштирилгандан кейингина содир бўлади ва иккинчидан, аборт лаборатория идиши ёки найчада (пробиркада) эмас, балки аёлнинг танасида содир бўлади. ИКТ резолюциясида қўшимча уруғланган тухумхужайраси мавжуд бўлса, унинг ҳаёти табиий равишда тугамагунча уни тиббий ёрдамсиз қолдириш кераклиги таъкидланган.²² Бундан ташқари, эмбрионлардан тадқиқот мақсадида фойдаланиш мумкин, чунки ортиқча уруғланган эмбрионлардан фойдаланган ҳолда тадқиқотлар ижтиҳод, *маслаҳат*, *мурсалаҳ* (жамоат манфаатларини ҳисобга олиш) тамойилларига асосланиб инсониятга фойда келтириши мумкин.

Ақлни ҳимоя қилиш масаласида (*Ҳавз ал-Ақл*), ЭКУ руҳий қониқиш талабини бажариши керак. Шундай қилиб, агар ЭКУ уларнинг руҳий қониқишига олиб келадиган бўлса, нега жуфтликлар бунга уринмасликлари керак? Бойликни муҳофаза қилиш борасида (*Ҳавз ал-Мал*), ЭКУ даволашни истаган эр-хотин келажакда ҳар қандай нохуш ҳолатларга дуч келмасликлари учун ўз маблағларини ҳисоблаб чиқиши керак.

Эътиқодни ҳимоя қилиш масаласида (*Ҳавз ал-Дин*) ҳеч қандай низо бўлмаслиги керак.

ЭКУ этикаси: Исломий биоэтика истиқболлари

Имкониятлар бўйича бир-бирига ўхшашлик мавжуд бўлса-да, Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ва Исломий биоэтикасида ЭКУга нисбатан анча фарқ бор. Масалан, Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ЭКУда донор спермаси ва тухумхужайрасини фойдаланишни тасдиқлаш тўғрисида баҳслашмоқда; Исломий биоэтика биринчи навбатда насл-насаб муаммоси билан боғлиқ. Ғарбий дунёвий биоэтика лезбияларга ёрдамчи репродуктив тиббиётдан фойдаланиш ҳуқуқини беришни ният қилмоқда; Исломий биоэтика буни рад этади ва, шунингдек, ёлғиз аёлларга ёрдамчи репродуктив тиббиётдан фойдаланишни таъқиқлайди. Юқорида айтиб ўтилганидек, Ислом ажралишдан кейин сперма ва тухумхужайрани ишлатишни таъқиқлайди, Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси эса бунга йўл беради. Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси, қонуний равишда турмуш қурган жуфтликдан бири вафот этганидан кейин сперма ёки тухумхужайрани фойдаланишига йўл қўяди, аммо Исломда бу таъқиқланган. Исломий биоэтика жамият ва инсон муносабатлари учун энг катта фаровонлик ва барқарорликни юқори даражага кўтариш учун донор сперма ва донор тухумхужайрани фойдаланишни таъқиқлайди. Эмбрионнинг орқа бош миясини (илдизини) тадқиқ қилиш Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси учун зиддиятли, Ислом биоэтикасида захирадаги эмбрионлар билан изланиш юргизишга рухсат берилади.

Исломий биоэтика асосий эътибор вақтинчалик ва якуний яхшиликка қаратилган бўлса, Ғарб дунёвий биоэтиканинг аҳамияти аниқ яхшиликка қаратилган. Ислом дини нуқтаи назаридан яхшилик тор тушунча эмас; аксинча, яхшилик онтологияси ҳамма нарсани қамраб олувчи хусусиятга эга. ЭКУ ҳақидаги Исломий биоэтик ахлоқий ғоялар жадал ва йўналтирилган бўлиб, улар инсон ҳаётига катта аҳамият беради, оилавий яхлитликни сақлайди, жамият ва унинг аъзолари фаровонлиги ҳамда барқарорлиги истакларини вақтинча қондиришдан кўра узоқ муддатли яхшилик доимо устун бўлиши кераклигини исботлайди. Мақсад воситаларни оқламайди.

ЕТТИНЧИ БОБ

Суррогатлик: Ғарбий дунёвий ва Исломий Биоэтика истиқболлари

Суррогат сўзи лотинча суррогатусдан олинган ва сўзма-сўз «ўрнини босувчи» деган маънони англатади. Кўпайтиришга келсак, бу шунчаки бир аёлни бошқа бир аёлга фарзанд дунёга келтириб беришини англатади. Суррогатация тушунчаси аслида сунъий уруғлантириш (СУ) ва экстракорпорал уруғлантиришнинг (ЭКУ) қўшимча маҳсулотидир. *Суррогат* келишувиде аёл ҳомиладорлик пайтида боласини қорнида кўтаради ва туғруқдан кейин болани бошқа одамга топширади, шунда у бола ёки унинг оиласи олдидаги барча мажбуриятлардан озод қилинади. Суррогатация: генетик ва ҳомиладорлик суррогатлиги бўлиб иккига бўлинади. Генетик суррогатликда суррогатнинг тухумхужайраси донорнинг спермаси (боланинг отаси) томонидан сунъий равишда уруғлантирилади. Ҳомиладорликдаги суррогатликда аксинча, аёлнинг тухумхужайраси эркакнинг сперматозоидлари билан уруғлантирилади ва бошқа аёлнинг бачадонига жойлаштирилади.

Исломий биоэтика ушбу амалиётга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин эмас, чунки суррогатия аёлнинг қорнида бегона элемент – донор сперматозоиддан фойдаланишнинг аниқ шакли ҳисобланади. Генетик суррогатлик масаласи янада муҳим ва мушкулрок, чунки бу ерда аёл нафақат ҳомилани ташийди, балки тухумхужайрасини ҳам эҳсон қилмоқда. Шарриятнинг (*мақасид ал-шарият*) асосий мақсади насабни (*Ҳавз ал-Насл*) ёки наслини ҳимоя қилишдир. Суррогатация икки онанинг курашига олиб келиши мумкин: ҳақиқий она ким, тухумхужайра етказиб берувчиси ёки ҳомилани ташувчиси? Қандай қилиб суррогат она фақатгина бачадонини ижарага бераётган бўлса, боланинг отаси билан қонуний никоҳ ришталари бўлмаса ёки у билан генетик алоқаси бўлмаса, уни ҳақиқий она деб ҳисоблаш мумкинми? Худди шу нарса тухумхужайра донори ҳам Қуръонда айтиб ўтилганидек, ҳомилани ташимаса, болага нисбатан тўлиқ даъво қилиши мумкинми? «... она бўлиб болани дунёга келтиргани саналади ...» (58: 2)

Умуман олганда, Ғарбнинг дунёвий ва Исломиё ёндашувлари она ва бола фаровонлиги билан боғлиқ бўлиб, жамият фаровонлигини асосий мақсад қилиб қўяди. Шунга қарамай, аниқ фарқлар мавжуд. Ислон ахлоқи аввало аёл бачадонининг ички қийматини, сўнгра уни ижарага олишининг ахлоқий кадр-қимматини белгилайди. Ислон ахлоқи суррогатликка салбий қарайди, чунки у наслни ҳимоя қила олмайди, бу эксплуатация сифатида жамиятга кириб келаётган кўплаб зарарли одатларга хавф туғдиради. Ғарб дунёвий файласуфлари суррогатликни яхши оилавий алоқаларга олиб бориш ўрнига амалиёт унга таҳдид солади деган фикрга асосланиб танқид қилмоқдалар. Келгусида ижтимоий оқибатлар бўлиши мумкин; асраб олувчи жуфтлик охир-оқибат ажрашиши мумкин, бу ҳолда фарзанд асраб олувчи онанинг отасидан фарқли ўлароқ чақалок билан биологик алоқаси бўлмайди.

Бундан ташқари, баъзилар суррогат оналикни тижорат оналик (ТО) ёки «чақалок шартномаси» деб аташади, чунки репродукция тижоратлаштирилган ишга айланади. Бола ўзининг туғилиши суррогатлик орқали бўлганлигини ўрганишга тайёр бўлмаслиги мумкин бўлган психологик мантикий хавф мавжуд. Исломиё биоэтика нафақат боланинг фойдасини ва уни мол сифатида кўрмаслигини, балки аёл бачадонининг кадр-қиммати ва шарафини ҳимоя қилади.

Ғарб фалсафий тизимида суррогатликка нисбатан қатъий ва бир хил нуқтаи назар мавжуд эмас, бу асосан турли хил фалсафий қарашлар ва ахлоқнинг нисбатан либерал қарашлари билан боғлиқ. Шубҳасизки, суррогатация, айниқса Ғарбда тобора оммалашиб бормоқда. Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ушбу амалиётнинг ахлоқий кадр-қимматини баҳолаш учун турли хил далилларни ва қарши далилларни келтириб чиқармоқда (асосан инсон кадр-қиммати, болага таъсири, суррогат онага таъсири, суррогатларнинг молиявий сабаблари, болани асраб олиш орқали ўз-ўзини қондириш мотивлари), Исломиё биоэтика шариатнинг бешта мақсадига биноан буни танлайди. Асосий масалалар зино, оилавий мерос, қариндош бўлмаган биродарлар билан бир-бирларига уйланиш эҳтимоли ва бошқалар билан боғлиқ. Умуман олганда, суррогатликнинг зарари унинг фойдасидан кўп.

САККИЗИНЧИ БОБ

Инсонни клонлаш: Ғарбий дунёвий ва ИсломиЙ биоэтика истиқболлари

Клонлаш юнонча «klwn» (кльн) сўзидан келиб чиққан бўлиб, «новдалар» деган маънони англатади. 1996-йилда Долли исмли кўй муваффақиятли клонланганлиги сабабли, глобал қизиқиш ва кенг равишда рад этиш кескин кўпайди. Клонлаш – бу ота-онаси билан деярли бир хил генетик таркибга эга бўлган ҳайвон ёки одамни ишлаб чиқариш жараёни. Соматик ҳужайраларнинг ядросини кўчириб ўтказиш техникаси (СҲЯКЎТ) клонлашнинг асосидир. СҲЯКЎТда соматик ҳужайранинг ядроси ўзига хос шароитларда энуклеация қилинган (ўз ядроси олиб ташланган) тухум ҳужайрасига кўчирилади. Сўнгра соматик ядро тухумҳужайра ситоплазмик омиллар билан қайта дастурланиб, уруғланган тухумҳужайрага (зигота ядроси) айланади. Репродуктив клонлаш, СҲЯКЎТдан келиб чиққан бластоцистни бачадонга жойлаштирганда содир бўлади ва ҳомила ривожланади.

Ёрдамчи репродуктив тиббиётнинг замонавий техникаси юқори муваффақиятларга эга эмас ва фарзанд кўришни истаган жуфтликлар назарий жиҳатдан клонлаштиришга ўтишлари мумкин. Масалан, одамларни клонлаш эркакларнинг бепуштлик муаммосини ҳал қилиши мумкин: агар эрнинг спермаси ҳаётга яроқсиз бўлса, у умумий жинсий ҳужайралар этишмовчилигини намоён қилиши мумкин, бу ҳолда хотин фақат бошқа эркак билан уйланиб, ота билан генетик жиҳатдан боғлиқ болани дунёга келтириши мумкин. Клонлаш техникасини қўллаш орқали, эркак танасининг исталган қисмидан олинган ДНКни ўз ичига олган ҳужайранинг ядроси билан, хотинининг тухум ҳужайраси билан бирлаштирилиши мумкин эди. Натижада пайдо бўлган эмбрионни туғруққача аёлнинг бачадонига жойлаштириш мумкин. Клонлашда эркакларнинг бепуштлиги энди муаммо туғдирмайди, чунки спермага эҳтиёж йўқолади. Бундан ташқари, бу ҳолда турмуш ўртоғи, номаълум донор спермасини ишлаши шарт эмас. Аслида, бола 100 фоиз ирсий томондан ўхшаш бўлади.

Клонлаш аёлларнинг бепуштлигини ҳам ҳал қилади. Бу икки хил бўлиши мумкин: тухумҳужайра ёки бачадон билан боғлиқ муаммолар. Хотин

самарали тухумхужайрани чиқара олмаслиги ёки бачадони бўлмаслиги, бачадонга саратон ёки бошқа бирон бир касаллик таъсир қилиши, бачадондан фойдаланишни хоҳламаслиги ва ҳоказо. Тухумхужайра бўлмаган тақдирда, у бошқа аёлнинг тухум хужайрасини эрининг ДНКси билан бирлаштириш учун ишлатиши мумкин. Ҳомиладор бўлиши ва у болани дунёга келтира олади. Дарҳақиқат, бола эркакнинг иштирокисиз фақат аёлга тегишли бўлиши мумкин.

Одамларни клонлаш болаларни ирсий касалликлар билан туғилиш хавфидан қутқариши мумкин. Клонлаш трансплантация донорини топиш муаммосини ҳал қилади. Фавқулудда ва ғалати соҳаларга чуқурроқ кириб борадиган бўлсак, ўлим тўшагида бўлган одам клонлаштирилиши мумкин эди, бу ҳолда яқинлари вафот этган одамнинг аниқ нусхасини олишлари мумкин. Эҳтимол, болаларни йўқотиш азобини олдини олиш мумкин: болаларнинг эмбрион клонлари уларнинг ирсий эгизакларини ишлаб чиқариш учун музлатиб қўйилган бўлса.

Исломий биоэтика ва инсонни клонлаш

Зурриётни ишлаб чиқаришнинг усули – қонуний равишда турмуш қурган жуфтликнинг сперма ва тухум хужайраларининг тўғри бирлашиши. Бу ерда бола ҳам ота, ҳам онанинг генларини олиб юради. Одамни клонлаш, аксинча, битта хужайра ишлаб чиқаришга имкон беради. Исломуносларнинг аксарияти қуйидаги сабабларга кўра инсонни клонлашни *ҳаром* (таъқиқланган) деб билишади:

- а) Бу Шариат томонидан тасдиқланган кўпайтиришнинг асосий назариясини бузади, яъни қонуний кучга эга бўлган никоҳда сперма ва тухумхужайранинг бирлашишини.
- б) Бу насл-насабнинг бузилиши, нопоклиги, оилавий муносабатлар, ижтимоий тузилиш ва насабга боғлиқ бўлган кўплаб шаръий таъмоийларнинг бузилиши каби салбий оқибатларга олиб келади.
- в) Клонланган одамларнинг туғилгандан кейин ёки кейинчалик ҳаётда нормал бўлишига кафолат йўқ.²³

Инсонни клонлаш:

Ғарбий дунёвий ва Исломий биоэтик нуқтаи назар

Ғарбнинг нуқтаи назари клонлашга икки хил: қарши ва қарши эмас. Баъзи танқидчилар клонлаш технологияси билан боғлиқ мураккаб муносабатлардан хавотирда. Бошқалар клонлаш оилавий муносабатларга ва оилавий тотувликка таҳдид деб ҳисоблашади. Исломий биоэтика бу борада салбий фикрга эга. Ғарбнинг дунёвий биоэтикасига кўра, инсон психологияси одамни клонлашни қўллаб-қувватлай олмайди. Ҳар бир инсон ўзининг келиб чиқиши ва тарихини билгиси келади. Шунга қарамай, бошқаларнинг таъкидлашича, одамларнинг клонлаши индивидуал ўзига хосликни бузиш хавфи учун танқид қилинмаслиги керак. Баъзиларнинг таъкидлашича, одамларни клонлашда одам сифатида эмас, балки объект сифатида қаралади. Бошқача қилиб айтганда, одамларни клонлаш орқали инсоннинг кадр-қиммати пасайиб кетади, чунки бу ҳолда инсон ишлаб чиқарилиши мумкин. Бошқалар борлиқнинг кадр-қиммати унинг табиатига боғлиқ бўлиб, унинг қайта туғилиши билан алоқаси йўқ деб таъкидлайдилар. Исломий биоэтика одамларни клонлашни, Қуръонда айтиб ўтилганидек, нарсаларни жуфт-жуфт қилиб яратиш услубига мос келмайдиган деб билади. (масалан, 51:49)

«Зарар етказманг» шиори Ғарб биоэтикасининг муҳим тамойилидир. Танқидчилар, одамларни клонлаш ушбу тамойилга тўғри келадими, деган шубҳадалар. Хулоса қилиб айтганда, Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ҳали ҳам одамларнинг клонлаш технологиясининг ахлоқий жиҳатдан рухсат этилиши тўғрисида қатъий қарор чиқаришдан олдин фойдали ва зарарли хусусиятларини ўрганмоқда ва муҳокама қилмоқда. Бошқа томондан, ушбу услубнинг Исломий биоэтикада рухсат этилиши ҳақида баҳслашаётган бўлса-да, аксарият олимлар ҳали ҳам салбий фикр билдирмоқдалар.

ТЎҶҚИЗИНЧИ БОБ

Ғарбий дунёвий ва Исломиий биоэтиканинг ёрдамчи репродуктив технологияси (ЁРТ) билан боғлиқ истикболлари: умумий таққослаш

Ушбу бобда ЁРТни Ғарбнинг дунёвий ва Исломиий ахлоқий нуқтаи назардан киёсий ўрганишга ҳамда уларнинг фалсафий ўзгаришига эътибор қаратилган. *Биоэтика*, Исломиий ёки Ғарбий бўлсин, моҳиятан ахлоқ билан боғлиқ, шунинг учун ҳар иккала нуқтаи назар ҳаёт ва ўлим масалаларини ҳал қилишда баъзи ахлоқий кўрсатмаларга риоя қилиш тўғрисида келишиб олади. Уларнинг орасидаги асосий фарқ уларнинг эпистемологик асосларида ҳамда метафизик даражасидадир.

Биоэтика Ғарбда пайдо бўлганлиги сабабли, у Ғарбнинг ахлоқий тамойиллари ва урф-одатларини акс эттиради, яъни бу тамойиллар дунёнинг қолган қисмидаги ижтимоий-маданий ҳақиқатларга бегона бўлиши мумкин. Эпистемологик жиҳатдан Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси шахсга ахлоқ мезонлари сифатида мурожаат қилади. Исломиий биотика Илоҳий маънода бўлиб Худога бўйсунди.

Раҳм-шафқат нафақат Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси, балки Исломиий биоэтиканинг ҳам воситасидир. Тиббий маънода раҳм-шафқатнинг таъсири Исломиий биоэтикада жуда аниқ берилган. Шифокорлар ҳар қандай вазиятдан қатъий назар, беморнинг яхши томонларини кўришга даъват этилади. Аммо «яхши» атамасини талқин қилишда яхшилик тушунчасида Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ва Исломиий биоэтикаси ўртасида кескин фарқ бор. Утилитаризм томонидан «кўп одамлар учун энг катта фойда» сифатида белгиланади, аммо Ислом ахлоқи озиқ-овқат, сув, кийим-кечак, уй-жой ва дўстлик каби барча инсониятнинг умумий нарсалардан воз кечади... Биоэтикадаги яна бир муҳим савол ечимни ким қабул қилади? Исломиий биоэтика шахсий эркинлик ва автономияни ҳурмат қилар экан, Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси буни қандай қабул қилиши ўртасида фарқ бор, бу маънода Исломнинг эркинлик тушунчаси нисбий, Ғарбнинг дунёвий тушунчаси мутлақдир. Ислом шуни таъкидлайдики, шахснинг хабардорлиги унинг Яратгувчи Аллоҳни тан олишига асосланади.

Аллоҳга ишониш инсон тушунчасининг асосий манбасидир.

Кейинги мисолда, жамият шахсдан эмас, балки уйғун коинот учун макро-вахийнинг асосига айланадиган оила бирлигидан бошланади. Аслида ислом ахлоқида шахс ҳаётининг маркази шахснинг ўзи эмас, балки оиласидир. Эракак ижтимоий ҳаётнинг аъзоси ҳисобланади. Масалан, эр-хотин бепушт эканлиги аниқланганда, улар ЁРТга мурожаат қилдиларми ёки йўқлигидан қатъий назар, кейинги қадам тўғрисида ўзаро маслаҳатлашишлари керак ва бу қарор яқка тартибда эмас, балки биргаликда қабул қилиниши керак. Бундан ташқари, қарор Шариат қоидаларига мос келиши керак, чунки шахс катта бир жамоатнинг бир қисмидир.

Аутопсия (мурдани\танани ёриб кўриш) билан аъзони кўчириб ўтиш ва бошқа томондан сперматозоидларни олиш ўртасида фарқ бор. Аутопсия ёки аъзони кўчириб ўтиш учун розилик бериш одамларга фойда келтиради, аммо марҳумнинг розилигисиз (лекин унинг оила аъзоларининг розилиги билан) ўлимидан кейин сперма тўплашни талаб қилиш бошқа нарса. Бирор кишининг ўлик жасаидан бошқа одамнинг тирик танасига аъзони кўчириб ўтишга Исломда марҳумнинг ўлими олдидан унинг розилиги олинган бўлса, рухсат берилади. Аммо ҳуқуқлар тушунчаси мажбуриятлар ғоясини ҳам ўз ичига олади, чунки ҳуқуқлар бўлган жойда мажбуриятлар мавжуд. Ушбу мажбуриятлар турмуш ўртоғи, ота-онаси, қариндошлари, фарзандлари ва кенг доирада жамият ҳамда давлатнинг мажбуриятлари бўлиши мумкин. Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси одамларга мутлақ эркинлик берган бўлса, Исломиё биоэтика барча субъектларни Аллоҳнинг олий ҳукмронлигига топширади.

Ушбу иккала нуқтаи назар ўртасидаги фарқнинг битта умумий жиҳати фалсафий изланишнинг моҳиятига тубдан таққосланмасликни келтириб чиқаради. Ғарбий дунёвий биоэтика мунтазам далил келтириш ва назария билан шуғулланади, аммо Исломиё биоэтика ваҳий сифатида кўрсатилади. Шу билан бирга, шуни ҳам таъкидлаш керакки, ҳатто фарқ бўлса ҳам, биз мутлақ қарама-қаршилиқдан кўра кўпроқ даражадаги масалалар ҳақида гапиримиз. Мусулмонларнинг ўзлари ўйлашлари ва ўзларидан Қуръонни қандай тушунганликлари ёки шарҳлаётганликлари ҳақида сўрашлари керак. Бундан ташқари, турли маданиятлар ва тараққиётлар сингари, истисно, рақобат ва низоларни ўзаро тушуниш орқали енгиб ўтиш мумкин.

ЎНИНЧИ БОБ

Яқунловчи сўзлар

Биоэтикани тиббиётда қўллашда биз кўплаб келиб чиқадиган муаммоларни ҳал қилиш учун тиббий ахлоқ қоидаларига эҳтиёж борлигини билиб оламиз. Деонтология биоэтика назарияси сифатида ҳаракатларнинг асосий тўғрилиги ёки нотўғрилиги вазият ёки оқибатларга эмас, балки унинг ички табиатига боғлиқлигини қўллаб-қувватлайди. Шундай қилиб, ГСУнинг қабул қилинишига келсак, Исломиё биоэтика нафақат зиннинг олдини олиш ва насабни сақлаб қолиш учун, балки инсоннинг жинсий алоқаларида покликни сақлаш учун донор спермаси иштирокини таъқиқлайди. Унга кўра, бола, ота-оналар ва кенг жамият учун яқуний оқибатлар салбий бўлади. Бу ерда мумкин бўлган фойда ёки зарардан қатъий назар, ҳаракатнинг тўғрилигига эътибор қаратилади.

Консеквенциализм (натижа) ахлоқий эътиборни ҳаракатнинг ўзи эмас, балки ҳаракатнинг оқибатлари ёки натижаларига қаратади. Ушбу қарашга кўра, ҳар қандай ҳаракат, унинг оқибатлари фойдали бўлган тақдирда, ахлоқан тўғри деб ҳисобланади. Бироқ, Исломиё биоэтика оқибатлар ва унинг ёндашуви тўғрисида узоқ муддатли қарашларни қўллайди. Исломиё биоэтика ГСУнинг бевосита фойдасини (яъни, туғилган чақалоқларни) ҳисобга олиш ўрнига, эр-хотин учун фойдали бўлган нарсаларга эътиборини қаратади, бунда барча иштирокчиларнинг фаровонлиги ва кенг жамият тарғиб қилинади. Демак, Исломиё биоэтикани ўргатиш кенг нуқтаи назардан мутаносиблик билан мос келади.

Ғарбий дунёвий биоэтика, худди шу каби оилавий алоқаларнинг заифлашиши, болалар учун психологик ҳавф, ота-оналар ва ҳаттоки сперма донорлари ҳамда бошқалар билан боғлиқ. Аммо, Исломиё биоэтика никоҳ ришталари тоза эканлигини, болалар учун психологик ҳавф туғдиришини, меросхўрлик муаммолари, жамиятдаги юзага келиши мумкин бўлган тартибсизлик – бу фарзандни туғилишидан ҳам кўпроқ зиён келтирадиган асоратлар эканлигини эслатади.

Инсоннинг эмбрионал илдиз хужайраларини тадқиқ қилиш масаласини муҳокама қилишда Исломиё ва Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси ҳам уни

фойдаси учун қабул қилганга ўхшайди. Суррогатликка келсак, Исломиё биоэтика ички ва ташқи асосда аниқ ва таъқиқланган. Ғарбнинг дунёвий биоэтикаси эса нисбийдир. Инсонларни клонлаш тўғрисида Ғарбнинг дунёвий биоэтик нуқтаи назари клонлаштиришга ҳам қарши ҳам рози келгандай кўринади. Исломи биоэтиклари одамларни клонлашга қарши бўлиб, уни Аллоҳнинг йўлига зид равишда ғайритабиий насл бериш усули деб ўйлашади.

Ғарбий дунёвий биоэтика томонидан ёрдамчи репродуктив тиббиётнинг Исломи биоэтикага алоқадорлигини ҳисобга олсак, фалсафалар уларни қандай қабул қилишига қараб тенглаштирилади аммо таққосланмайди. Исломи модели Ғарб нуқтаи назарининг устунлиги ва унинг дунёвий утилитаризмдан ташқарига чиқиб, Ваҳий ва маънавий тушунишни устун қўядиган ҳаётий ва аниқ муқобилликни тақдим этади.

Муаллиф

Шармин Исломи, Умумий таълим кафедрасида доцент.
Шимолий Университет, Бангладеш.

Изоҳлар

1. П. Д. Симмонс, туғилиш ва ўлим: қарор қабул қилишнинг биоэтик қоидалари (Филадельфия: Вестминстер Пресс, 1983), 157-б.
2. Е. С. Теох, бепуштлиқ: тўғри ечимни топиш (Сингапур: Таймс Букс Интернешнл, 1987), 15-б.
3. Ахлоқий фикрлашнинг моҳияти, Ж. Ладд, «Ахлоқнинг вазифаси», В.Т. Рейх (тахр.), Фалсафа энциклопедияси (НЙ: Фри Пресс, 1978), 1-боб, 400-7 б; ва ахлоқий фикрлаш усуллари Х. Броди, тиббиётдаги ахлоқий қарорлар (Бостон: Литтл, Браун & Компани, 1976), 5-27-б.
4. Т. А. Мэппес ва Д. ДеГразиа, (тахр.), «Умумий қирриш», Биомедиқал *этика*, 5-нашр, (НЙ: МсГроу-Хилл, 2001), 1-55-б.
5. В. Т. Рейх, «Қирриш», Фалсафа энциклопедияси, 19-б.
6. Р. Де Фрис, «Қандай қилиб биз ёрдам бера оламиз? «Социология» дан «Биоэтика социологияси»га томон, Қонун журнали, Медицина & Этика, 2004, 32-том, № 2, 279-92-б.
7. В. Франкена, Этика, 2 нашр, (Энгелвуд Клиффс, НЖ: Прентисе-Холл, 1973), 47-б.
8. С. М. Ал-Атгас, Ислом ва дунёвийлик (Қуала Лумпур: Арт Принтинг Ворк Сдн. Бхд. 1978), 14-б.
9. А. А. Маудуди, «Ҳаётда ислом тушунчаси» (2006), [Онлайн. Фойд. бер. 22-март, 2006-йил]. <http://www.islam101.com/sociology/conceptLife.htm>.
10. О. Ҳ. Касуле, «Аслиқ ва замонавийлик ўртасидаги тиббий ҳуқуқшунослик. Малайзия Ислом тиббиёт бирлашмасининг 5-илмий йиғилиши материаллари», Пенанг, 28-29-май, 2004-йил.
11. Х. Камали, Ислом ҳуқуқшунослиги асослари (Селангор Дарул Ихсон: Пеландук нашрлари (М) Сдн Бхд. 1989), 310-11-б.
12. Шу ерда, 313 -бет.
13. Шу ерда, 380-85-б.
14. А. А. Яқоб, Тиббиёт фикҳи (Лондон: Та-Ҳа Публишерс Лтд, 2001), 43-б.
15. И. А. Хон, «Фалсафадаги ислом тадқиқотлари: масалалар ва муаммолар», М. Муқим, (тахр.), Ислом нуқтаи назаридаги тадқиқот методологияси (Қуала-Лумпур: Синержи Бук Интернешнл, 1999), 117-127-б.
16. Аноним, «Репродуктив технологиялар», С. Г. Пост, (тахр.), Талабалар учун

Биоэтика: Биз нима тўғри эканлигини қандай биламиз? Тиббиёт, ҳайвонот масалалари. Ҳуқуқлар ва агроф-муҳит (Нью-Йорк: Макмиллан, 1999), 1-боб, 177-99-б.

17. Р. Мунсон, «Репродуктив назорат: Сунъий уруғлантириш, ва суррогат ҳомиладорлик», Р. Мунсон, (таҳр.), Интервенция ва Кўзгу: Тиббий ахлоқнинг асосий масалалари, 5-нашр, (Стемфорд: Вадсворз, 1996), 489-551-б.
18. Аноним, «Исломиё нуктаи назардан сунъий уруғлантириш», (2005), [Онлайн. Кириш 26 май 2005 йил].
<http://islamonline.net/fatwa/english/FatwaDisplay.asp?hFatwaID=76500>.
19. Юсуф ал-Қарадавий, Ислолда *ҳаром* қилинган ва таъқиқланган нарсалар. К. Эл-Хелбави таржимаси, М. М. Сиддикий, С. Шукрий, (Куала-Лумпур: Ислам Буок Траст, 2001), 170-б.
20. Р. Мунсон, 1996, 489-551-б.
21. Аноним. ИКТ Қарори (2006), [Онлайн. Фойд.бер. 2006-йил, 15-октябрь].
<http://www.islamibankbd.com/page/oicres.htm>.
22. У ерда каранг.
23. Мишал, А. А., «Клонлаш ва молекуляр биотехнологиянинг ютуқлари: Ислон шариати кўрсатмалари», Ҳ.Е. Фадел, (таҳр.), ФИМА китоби, 2002. (Ислонбод: Ислон тиббиёт бирлашмаси федерацияси. Медико Ислон тадқиқот кенгаши. (МИТК) Ислон халқаро тиббиёт коллежи билан ҳамкорликда, 2002), 33-47- б.

Халқаро ислом тафаккури институтининг китобларининг қисқача сериялари – бу китобнинг асл мазмуни тўғрисида ўқувчиларга тушунча бериш учун мўлжалланган, қисқача шаклда ёзилган институтнинг муҳим нашридир.

Ёрдамчи репродуктив тиббиёт этикаси – сўнгги бир неча ўн йилликлар ичида ривожланиб, генетик, илғор тиббиёт ва тиббий ахлоқ дунёсида озгина тушуниланган, аммо жуда муҳим бўлган биоэтиканинг ғарбий ва Исломий моделларини таққослайди. Тиббиётдаги ютуқлар ҳаётни ташкил этадиган тушунчамизни тобора ўзгартириб борар экан, келиб чиқадиган кўплаб муаммоларни, хусусан, генетика ва наслни кўпайтиришни ҳал қилиш учун тиббий ахлоқ қоидаларига эҳтиёжи бор. Бу жуда муҳимдир, чунки замонавий тиббиётдаги ўзгаришлар (тортишувларга асосланган хужайраларни тадқиқ қилиш, одамларни клонлаш ва оғир хасталарнинг ўлим ҳуқуқи) зарар келтириши мумкин бўлган амалиётлар соғлиқни сақлаш сиёсати орқали амалда қонунийлаштирилишига олиб келиши мумкин, чунки кенг жамоатчилик саҳна ортида бўлаётган баъзи кучли лоббичилиқдан хабари йўқ бўлмоқда. Нима ахлоқий, ва нима ахлоқий эмас? Ким ва нимага асосланиб қарор қилади?

Тиббиёт мутахассисларга қарши жиддий ахлоқий муаммолар мавжуд бўлиб, улар диний нуқтаи назарни талаб қилади. Шунга қарамай дунёвий биоэтика инсон ҳаётини ташкил этадиган нарсани белгилайди ва дунёвий биоэтика айнан бизни ташвишга соладиган ва жиддий ижтимоий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган масалаларда сиёсатга таъсир қилади. Аёлнинг синглиси учун суррогат вазифасини бажариши тўғрими? Ёки фарзандсиз эр-хотин донор томонидан сунъий уруғлантиришга мурожаат қилиши керакми? Ислом бунга қандай кўз қарашда? Инсонни клонлаш, суррогация ва ЭКУ – бу энг қизғин баҳсли мавзулардан бири. Бу китобда муаллиф буларни чуқур таҳлил қилади.

Ушбу асар Исломий нуқтаи назардан (Қуръон ва суннатдан олинган) дунёвий ва унинг турли хил фалсафий асослари устунлигидан ташқарига чиқадиган, Ваҳий ва маънавий тушунишни устун қўядиган ҳаётий ва аниқ муқобилликни тақдим этади. Шундай қилиб, тамойилларга риоя қилган ҳолда, у «энг яхшиси» ни танлашни қийинлаштирадиган чалқаш фикрлар доирасидан чиқиб кетади. Шунингдек, у инсон танасини руҳ ва онг эмас, балки тўқима, орган ва миядан бошқа нарса деб билмайдиган дунёвий тушунчага қарши чиқади.